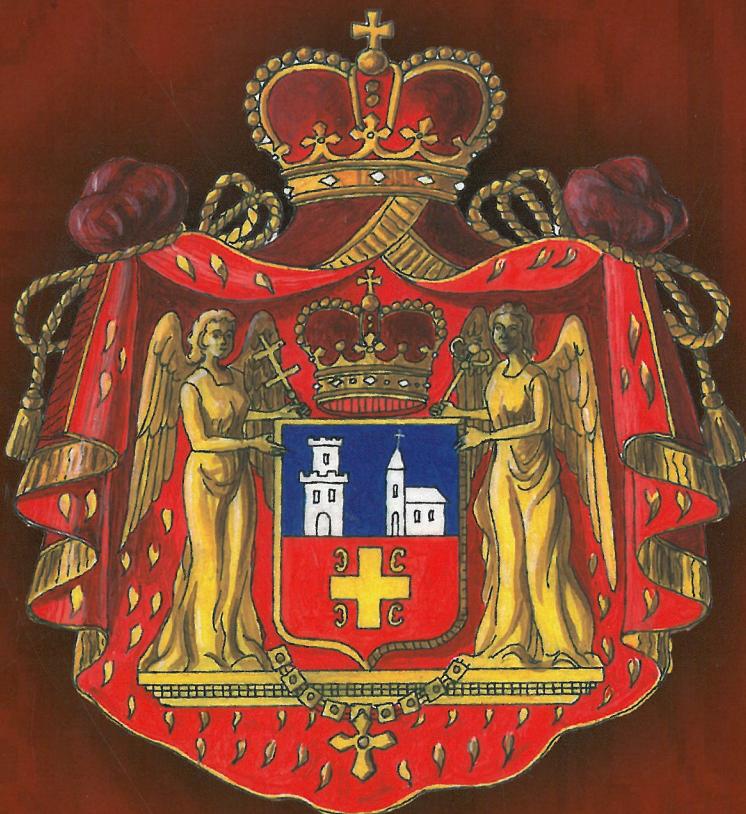
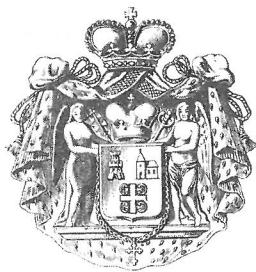

ТРИ ВЕКА
КАРЛОВАЧКЕ
МИТРОПОЛИЈЕ
1713-2013

ЗВОРНИК РАДОВА СА НАУЧНОГ СКУПА
Сремски Карловци, 1. новембар 2013.

ТРИ ВЕКА
КАРЛОВАЧКЕ
МИТРОПОЛИЈЕ
1713–2013

ЗБОРНИК РАДОВА СА НАУЧНОГ СКУПА
Сремски Карловци, 1. новембар 2013.

Уредници
Дејан Микавица и Драго Његован

Нови Сад, 2014.

Зборник радова са научног скупа
ТРИ ВЕКА КАРЛОВАЧКЕ МИТРОПОЛИЈЕ 1713–2013

* * *

издавачи

Епархија сремска СПЦ

Одсек за историју Филозофског факултета Универзитета у Новом Саду
Мало историјско друштво – Нови Сад

за извршио издавача

др Драго Његован, председник Малог историјског друштва – Нови Сад

организациони одбор

Његово преосвештенство Епископ сремски Господин Василије (Вадић), председник
др Драго Његован, председник Малог историјског друштва – Нови Сад, секретар
Жарко Димић, директор Архива САНУ у Сремским Карловцима, координатор
проф. др Дејан Микавица, шеф Одсека за историју, Филозофски факултет, Нови Сад
протојереј ставрофор Душан М. Петровић, ректор Карловачке богословије у пензији
ма Радован Пилиповић, директор Архива СПЦ у Београду
протојереј ставрофор Јован Петковић, ректор Карловачке богословије

научни одбор

проф. др Дејан Микавица, председник
проф. др Владан Гавриловић, заменик председника
јереј мр Јован Милановић, професор Карловачке богословије
мр Тијана Палковљевић, управница Галерије Матице српске
др Драго Његован, виши научни сарадник, секретар

уредници

проф. др Дејан Микавица
др Драго Његован

рецензенти

проф. др Ненад Лемајић
проф. др Радош Љушић
проф. др Александар Касаш

ISBN 978-86-87513-35-8 (МИД)

проф. др Велимир Љ. Ђеримовић
Универзитет „Унион - Никола Тесла“,
Београд
cervel@sbb.rs

ТРАДИЦИОНАЛНИ КОНЦЕПТ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕНЕ ПОРТЕ У КАРЛОВАЧКОЈ МИТРОПОЛИЈИ

Сажетак: Изучавање, научно објашњење и дефинисање православне црквене порте представља својеврсни раритет у области црквено-народног и црквено-урбанијског грађитељства. То указује да се у домени прагматичног или теоријског икуства и знања, врло мало зна о месту и улози теофаничног и хијерофаничног *genius loci*, затим смислу, пропорцијама и капацитету спољашњег светог волумена, архетипском концепту и програму, као и о претходним нематеријално-просторним и последичним материјално-просторним конститутивним елементима и индикаторима црквено-градитељског система православне црквене порте.

Прва научна истраживања православне црквене порте од стране аутора овог рада започела су 80-тих година 20. века, а њихов први облик дисертационог синтетизовања појавио се у 21. веку. У ширем смислу он је везан за Карловачку митрополију, а у ужем смислу везан је за ставропигијалну Архиепископију Митрополије карловачке и њено црквено-институционално трајање од почетка 18. до почетка 20. века.

Прва конкретна истраживања, овог научно маргинализованог црквено-градитељског система као светог волумена, показују да се ту ради о сложеној и данас научно објашњеној и дефинисаној структури српске православне црквене порте сремско-карловачке. Исто тако, њен вишевековни црквено-градитељски континуитет указује да је она заснована на традиционалним вредностима, тековинама и творевинама архетипске онто-духовне претходнице, те архетипског црквено-градитељског концепта и програма.

Изучавање типологије и развоја облика православне црквене порте сремско-карловачке, недвосмислено указује да је просторно-градитељска организација светог волумена око храма у узрочно-последичној вези са нареченим (хи)јерархијско-епархијским степеном црквено-духовне институције, али и извршавањем обредно-религиозних и богослужбених радњи и функција црквено-духовне власти.

У вези с тим, обредно-религиозне и богослужбене функције битно утичу на диспозиције црквено-градитељских јединица у оквиру дефинисаног светог волумена. И коначно, све ово јасно указује да теофанични и хијерофанични *genius loci* као претходница, затим новостворена вредност и специфична црквено-градитељска целина, ипак није произвољна структура и не може се проматрати као резултат стихијног стварања.

Значи, (хи)јерархијско-епархијско степеновање црквено-духовне и црквено-народне институције битно утиче на примерено степеновање и формирање институционално-типске структуре и црквено-градитељског облика. На тај начин, каузални црквено-институционални и црквено-градитељским облик чине врло функционалан, организован и традиционалан духовно-световни оквир за артикулисање богослужбеног седишта и светог места са свим припадајућим елементима ортодоксних, ортопраксичних и ортоградитељских физичких структура за наречену и тако формирану, назидавану и степеновану црквено-духовну институцију и црквено-градитељску структуру православне црквене порте сремскоарловачке.

Кључне речи: Архијерискойаја сремска (карловачка); Митрополија карловачка; Јравославна црквена јорђа; свећи и свећовни јросијор; архијерийски концепт и јројрам.

УВОД

Разни институционални и градитељски типолошки облици православних црквених порти са њиховим духовним, религиозним, управним, административним, просветним, резиденцијалним и пратећим световним структурама настајали, мењали и развијали су се кроз вишевековну хришћанско-црквену историју. Њихови први и сви каснији црквено-градитељски облици, заснивали и стварали су се на основама православних духовних, религиозних, црквених, народних и богослужбених потреба локалне хришћанске заједнице.

Расколом хришћанства 1054, православље је задржало и наставило с неговањем и чувањем религиозне традиције, затим афирмисањем и развојем хришћанског доктормског учења, културе и духовног живота. Поред тога, посебно је значајно васпостављање и развој црквено-институционалне организације која је за извршавање црквено-духовне власти изнедрила и устоличила (хи)јерархијско-епархијски систем организације и субординације. Управо тај систем субординације и (архи)јерејског достојанства у оквирима аутокефалних цркава Источне ортодоксије, према нареченом статусу црквене институ-

ције, као и њеним функцијама и активностима, постаје окосница и каузални образац за димензионирање црквено-градитељских пропорција, стилизацију и степеновање репрезентативности манастирских, парохијских, намесничких, епархијских, ставропигијалних, митрополијских, архиепископских и патријаршијских црквено-градитељских структура и капацитета.

Такав историјски процес у развоју православно профилисаног црквеног, институционалног, градитељског, духовног и религиозног концепта и програма, кроз усмена, писана и градитељска предања, знања, стремљења, прегнућа и достигнућа, допринео је у значајној мери, да се он кроз векове провери, утврди, развије, уздигне, одржи и баштини као архетипска тековина и вредност и традиционална творевина и облик православне црквене, духовне, религијске и градитељске културе. Њена духовна снага, стваралачки, креативни и просветитељски дух, благодетно и благотворно дејство и озрачеје, носили су у себи ембрион из којег су се развили, интегрисали и изградили корени православне црквено-градитељске културе и традиције.

Била су то важна упоришта на којима су се даље кроз ортодуховну, ортоинституционалну, ортопраксичну и ортоградитељску историју, неговали и развијали архетипски облици просторне иконографије и градитељске морфологије, те просторног концепта и програма организације, како историјских, тако и актуелних православних манастирских, парохијских, епархијских и других облика православне црквене порте.

Настанак и развој аутокефалне Српске православне цркве (скраћено: СПЦ) почетком 13. века, баштинио је ово традиционално наслеђе, на којем је учврстио и даље развијао основе ортодуховне, ортоинституционалне, ортопраксичне и ортоградитељске културе код Срба. Захваљујући првом ученом архиепископу СПЦ Светом Сави Немањићу, на хришћанско-византијским темељима успостављене, неговане, чуване и преносиле су се основе српско-византијске градитељске културе и традиције. И само на таквој историјској претходници, богатству и хришћанско-византијском наслеђу и традицији, од Светог Саве па на даље, настајале и развијале су се српске средњовековне црквено-престолне, црквено-епархијске, црквено-парохијске и манастирско-духовне институције и њима иманентне градитељске структуре и грађевине, све од Хиландара, Пећке патријаршије, Жиче и других на југу, па до Пожуна, Будима, Сирача, Сечуја, Темишвара, Арада, Крушедола, Сремских Карловаца, Даља и других места на северу српског Подунавља, који су од 18. до почетка 20. века били у саставу аутономне Карловачке митрополије.

ДРУШТВЕНЕ ОКОЛНОСТИ И РАЗВОЈ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕНЕ ПОРТЕ

Настанак и изградња црквено-престолних, затим епархијских, парохијских и манастирских и других црквено-грађитељских, односно типолошких структура у ставропигијалној Архиепископији Митрополије карловачке, узрочно-последично су везани за дуговеку ортодоксну традицију и ортограђитељску културу православно профилисаног црквено-духовног бића. У вези с овим традиционалним или ортодоксним стремљењима, прегнућима, знањима, канонима, достигнућима и утицајима такође, треба рећи да су се она као предање и узорне ставралачке и креативне тековине, као и све вреднија неимарска остварења, постепено интегрисала и афирмисала у оквирима Митрополије карловачке. Њихова нематеријална, институционална и материјална разумљивост и пријемчивост за православно профилисано црквено-духовно биће, несумњиво је допринела утешењу, артикулацији и интерполацији српско-византијских црквено-религиозних тековина и црквено-грађитељских творевина на подручју свеколиког српског Подунавља.

Поред тих традиционалних утицаја на развој и типологију облика православне црквене порте, у оквирима оновремених историјских и друштвених околности, не могу се игнорисати ни оновремени неповољни вазалски односи више христијанско-православних староседелачких и пресељеничких претходница у српском Подунављу. Затим, свему томе треба још додати такође, врло погубне честе миграције, и за Србе посебно тегобну и невољама праћену Велику сеобу 1690. под патријархом Арсенијем III Чарнојевићем и потом још једну под Арсенијем IV Јовановићем Шакабентом 1737. године. У тим сложеним историјским и друштвеним околностима и условима борбе за опстанак и развој у оквирима оновременог српског Подунавља, важно место и улогу имало је конституисање, развој и деловање аутономне институције Карловачке митрополије и њене престолне катедре са престолним архијерејом као ученим и високо поштованим и уважаваним духовником, а може се рећи и просвећеним црквено-народним вођом Срба са већ стеченим поверењем јерархије, али и забринутог и незбринутог народног корпуса у том изузетно бременитом времену.

Сви ови елементи и сложене друштвене околности, били су од посебног утицаја на изградњу и развој црквено-грађитељских и њима иманентних структура, артефаката, иконографије и морфологије у оквирима светог волумена православне црквене порте. С тим у вези је била и основна хипотеза, да су појава и развој црквено-престолних целина на старим и наслеђеним христијанско-православним локалитетима на подручју некадашње Карловачке митрополије, последица ранијих хијерофаничних, теофаничних и исто-

ријских феномена и околности, које су свој први израз добиле у градитељској манифестацији и подухвату једне знатно раније српске староседелачке и досељеничке претходнице.

На тај начин, види се да је староседелачка и пресељеничка српско-православна популација имала изражене потребе за снажном црквеном организацијом у новим државно-административним границама некадашње Монахије и под царским Домом Хабзбуршким, како би неговала, потом преносила на поколења и очувала православну духовност и српско-византијску културу и традицију у свеколиком српском Подунављу. Поред ових духовних потреба, Срби су у таквим приликама крајем 17. века у овим крајевима, већ искртено осетили тежину прозелитистичких планова кроз претеће унијађење које је било у функцији асимилаторских и рестриктивних намера кардинала Леополда Колонића према православно профилисаном црквено-духовном бићу. Ипак, бринући о заштити ортодуховног, ортоцрквеног, ортоинституционалног и ортоградитељског идентитета у таквим тегобним условима, патријарх Арсеније III Чарнојевић 1694. финализира, а Бечки двор 1695. потврђује обнову наслеђене старе црквене организације. Новостворена црквена област добила је статус и ранг аутономне православне Митрополије са престолним архијерејом у рангу, звању и достојанству архиепископа-митрополита-патријарха, као врховним представником православне духовне и црквено-народне власти у Монахији.

У вези с тим треба рећи да је сеобни патријарх Арсеније III Чарнојевић, за живота покушавао изградити седиште Митрополије у Сирачу 1695. и Сечују 1697. године. У томе није успео, јер му је Бечки двор већ додељена имања одузео, чиме је Дом Хабзбуршки индиректно саучествовао у спровођењу асимилаторских и рестриктивних намера кардинала Леополда Колонића. Пред крај живота, патријарх Чарнојевић је 1706. у вези с познатим дугом Монахије институцији престолног архијереја, затражио да му се додели државно добро и локација за градњу резиденције у близини Осека. Као компензацију за Пећ, Сирач и Сечуј и дуг Монахије патријарху Арсенију III Чарнојевићу од 38.678 форинти, Бечки двор након деценију и по, коначно је доделио коморско (државно) добро Даљ. Међутим, имовинско-правна несигурност у вези додељеног властелинства у Даљу, па посредно и наведног дуга црно-жути Монахије према патријарху Чарнојевићу, потрајала је више од 150 година. Тако Митрополија карловачка тек 1865. године на основу авитичког патента (од 01.05.1853.) стиче коморско добро Даљ, које од тог времена постаје имовински-правно легализовано и забележено као архиепископско-митрополитско народно-црквено добро (скраћено: АЕМ-добро Даљ).¹

¹ Милеуснић, Слободан (1993). Азбучник Српске православне цркве по Радославу Грујићу, Београд: Београдски издавачко-графички завод, Београд: Музеј Српске православне цркве, стр. 70.

Стичући ово значајно пољопривредно добро за Карловачку митрополију, патријарх Арсеније III Чарнојевић добио је и одобрење Бечког двора да уз парохијску црквену локацију, уз производно-управне структуре АЕМ-добра Даљ, изгради себи двор и друге објекте за управу властелинства. Овом приликом, патријархове намере о градњи резиденцијалних структура и грађевина у Даљу, прекинула је његова смрт под неразјашњеним околностима 27. 10. 1706. у Бечу.

Након одласка патријарха Чарнојевића са животне сцене, његови наследници и следбеници на престолној катедри Карловачке митрополије иницирали су, а Црквено-народни сабор је 1708. одлучио да седиште Митрополије постане Манастир Крушедол. Одлуком Сабора, седиште је 1713. премештено у Сремске Карловце. Од тада се и званично помиње Карловачка митрополија. Преко ове историјски познате црквено-престолне институције, Срби су у то време на основу стечених српских привилегија, остваривали своју црквено-народну аутономију, која је била под непосредним надзором Бечког двора.

Пресељењем Карловачке митрополије из Крушедола у Сремске Карловце, прихваћено је оптимално решење да се ова црквено-престолна и цеквено-народна институција трајно смести у оквиру постојећих манастирских грађевина и структуре на ушћу Стражиловачког потока у Дунав. Једна од њихових важних карактеристика, јесте да су ове неусловне манастирске грађевине и структуре имале изузетан, атрактиван и привлачан положај на пловном Дунаву. Због црквено-престолних и функционалних разлога, преовладала је потреба за трансформацијом и прилагођавањем наслеђених манастирских грађевина и структуре, како би се прилагодиле потребама институције Митрополије и престолног архијереја. Тако су Сремски Карловци постали важно саборно-престолно и резиденцијално седиште, а Даљ је постао алтернативно резиденцијално и приоритетно господарско-економско седиште Карловачке митрополије.

Одлуке о трансформацији претходних неусловних, а потом и изградњи иманентних митрополијско-патријаршијских грађевина и структуре које су примерене високом архијерејском и црквено-престолном достојанству, иницирали и спроводили су престолни архијереји Карловачке митрополије. Било је то пре свега, ради заштите угледа ове аутономне институције, која је у то време била високи заступник и представник српског народа пред престижним, затим надменим, интересно, прозелитистички и рестриктивно настројеним Бечким двором. Први престолни архијереј који је након смрти патријарха Чарнојевића започео трансформацију и изградњу наслеђених манастирских грађевина и структуре у Сремским Карловцима, те производно-у-

правних и наслеђених неусловних парохијских објеката и целина у Даљу, био је митрополит Вићентије Поповић Хаџи-Лавић (1713-1725).

Највећи и најпознатији градитељ митрополијско-патријаршијских грађевина и структура у историји Архиђијецезе и Митрополије карловачке после митрополита Вићентија Поповића (1713-1725), митрополита Мојсија Петровића (1726-1730), митрополита Вићентија Јовановића (1731-1737), патријарха Арсенија IV Јовановића Љакабенте (1737-1748), митрополита Павла Ненадовића (1749-1768), митрополита Стефана Стратимировића (1790-1836) и патријарха Јосифа Рајачића (1842-1861), био је патријарх Георгије Бранковић (1890-1907). Велике заслуге за његов градитељски опус припадају његовом „дворском“ архитекти и градитељу – извођачу Владимиру Николићу, који је у то време имао улогу „Српског Мансара“.²

Када је реч о архитектима и градитељима извођачима који су били ангажовани на изградњи црквено-градитељских структура у ставропигијалној Архиепископији Митрополије карловачке, у већини случајева зна се врло мало. То се посебно односи на оне црквено-урбанде целине које су настајале пре Велике сеобе Срба 1690. године. Исто тако, чак и за оне које су настајале током 16. и 17. века, већином су били ангажовани анонимни градитељи или дунђери.

Међутим, када је у питању изградња црквено-престолних структура током 18. и почетком 19. века, већином су били ангажовани војни инжењерски кадрови. Затим, били су то дунђери и архитекти из Беча и других урбаних центара у бившој Хабзбуршкој монархији, а у другој половини 19. века, појављују се први школовани архитекти међу Србима. Били су то Јован Илкић, Душан Живановић, Светозар Ивачковић и Владимир Николић. Најдубљи траг у пројектовању, реализацији и изградњи митрополијско-патријаршијских грађевина и структура у Сремским Карловцима и другим местима у Митрополији, оставио је архитекта Владимира Николић (13. 06. 1857. - 05.03.1922) из Сенте.

Градња и трансформација наслеђених духовних и световних објеката и структура у Сремским Карловцима и Даљу, мењала се зависно од односа Бечког двора према српским привилегијама у одређеним друштвеним приликама. Било је то најчешће у вези са стањем односа према освајачима на јужним границама Монархије, када су Срби мање или више били потребни на војном плану. У вези с тим догађајима развијао се и црквено-народни живот, а престолни архијереји су уз духовничке потребе и дипломатске активности у оквиру важних световних дужности, водили бригу о изградњи црквено-гра-

² Васић, Павле (1978). *Уметничка икоографија Сремских Карловаца*, Нови Сад: Матица српска, стр. 76.; Станчић, Донка (1999). *Архивски Владимир Николић*, Нови Сад: Општински завод за заштиту споменика културе, стр. 227.

дитељских целина на подручју ставропигијалне Архиепископије и целе Митрополије карловачке. Тако се некад мање, а некад више и некад паралелно радило на изградњи црквено-престолних, али и других црквено-народних и манастирско-духовних структура.

Манастирске, парохијске, епархијске и митрополиске целине које су се градиле током 18. и 19. века у Архиепископији и Митрополији карловачкој, настајале су у духу са временом и тадашњим градитељским стремљењима у Монархији. Међутим, друштвене околности, историјске прилике, периферни гранични положај и сталне ратне опасности у јужним областима Хабзбуршке монархије на целом потезу Војне границе, довеле су бројна насеља у положај недовољно развијених културних, духовних, економских и административних и урбаних локација и центара, у којима су се саме црквено-престолне целине у Сремским Карловцима и Даљу, сасвим мало издизале изнад нивоа просечности.³

На православним црквама у 18. веку, осећао се снажан српско-византијски градитељски утицај. На подручју саме Архиепископије и Митрополије карловачке уочљив је низ дрвених и полудрвених цркава, које се по стилу везују за дела старе балканске архитектуре о којој пише академик Дејан Медаковић. Ова сећања на српску средњовековну традицију присутна су у целом српском Подунављу, али су изразито приметна на манастирским црквама, потом у Сремским Карловцима и Даљској водици. У то време појављују се и цркве барокног стила у Даљу (1715) и Вуковару (1737), као и Митрополиски двор којег су започели митрополит Мојсије Петровић и митрополит Вићентије Јовановић, а завршио патријарх Арсеније IV Јовановић Шакабента 1742. године. Изградња црквено-престолних целина, допринела је пуном тријумфу барокне архитектуре у Сремским Карловцима као седишту Митрополије. Било је то у време митрополита Павла Ненадовића, који је срушио стару цркву Светог Николе и саградио нову барокну Саборну цркву од 1758 до 1762. године.

У 19. веку, надирале су нове промене у градитељским стремљењима у вези са извесним новинама у конструкцији и декоративном систему. Осетило се то и на некадашњем подручју Карловачке митрополије. То је време када су чињени компромисни покушаји да се измири академско схватање окренуто прошлости са надирућим декоративним системом сецесије.

3 Ђеримовић, Љ. Велимир (2000). Престолни архијереји Карловачке митрополије као градитељи митрополијско-патријаршијских структура у Архиђеџези карловачкој, магистарска теза, Нови Сад: Универзитет у Новом Саду – Факултет техничких наука – Департман архитектура и урбанизам, стр. 275; Ђеримовић, Љ. Велимир (2007). Православна црквена порта у првопрестолничкој Архиепископији Митрополије карловачке – развој и типологија облика, докторска дисертација, Нови Сад: Универзитет у Новом Саду – Факултет техничких наука – Департман архитектура и урбанизам, стр. 223-233

Након више градитељских фаза, данашњи изглед црквено-престолних структура у Сремским Карловцима, Даљу и другим местима у српском Подунављу, резултат је снажних црквено-народних активности, у време када су престолни архијереји иницирали и неприкосновено одлучивали о градњи и просторној организацији црквено-престолних и других црквено-народних објеката и структура. На све то, значајно су утицале историјске и друштвене прилике, које су уз архијерејске афинитете, значајно утицале на трансформацију наслеђених грађевина и структура, али и развој њихове просторне организације и морфологије.

Када је у питању сама трансформација старих и наслеђених манастирских структура и господарско-управних објеката у Сремским Карловцима, затим парохијских целина у Даљу, као и других типова црквено-градитељских целина у Митрополији, интерполација и изградња нових делова на већини црквено-урбаних микролокација, били су неуједначени и мењали су се из једне архијеријске фазе у другу архијеријску фазу. На њих су посредно и непосредно утицали историјски, друштвени, економски, политички и други фактори.

Без обзира на ове чињенице, духовна основа свих црквено-градитељских целина у Архијепископији и Митрополији карловачкој, у духу с ортоградитељским наслеђем и традицијом има и задржава свој централни диспозициони положај као архетипску тековину и творевину у оквирима православне црквене порте. Она је окосница црквено-градитељског светог волумена и система и њихове градитељско-урбане матрице, али и урбаног реда у градском језгру Сремских Карловаца, али и у другим руралним и урбаним целинама.

Снажењем и развојем утицаја институције Карловачке митрополије и престолног архијереја, просторно-урбани габарити црквено-престолних и других црквено-народних целина, с временом су добијали на пуноћи и бонитету црквено-урбаних садржаја. Њихов квалитет и квантитет, на пример у Даљу, дошли су до изражaja за време митрополита Вићентија Поповића, патријарха Арсенија IV Јовановића Шакабенте, митрополита Павла Ненадовића и митрополита Стефана Стратимировића. Потом, у Сремским Карловцима квалитет и бонитет митрополијско-патријаршијских грађевина и структура, нарочито је дошао до изражaja крајем 19. и почетком 20. века. Тада су карловачке црквено-урбане структуре снажно и упечатљиво надопунили монументални објекти у којима су смештене црквено-престолне, просветно-образовне и црквено-народне институције. Њихов ктитор био је патријарх Георгије Бранковић, а пројектант и градитељ, био је тада познати архитекта Владимира Николић. Њих су организационо и функционално надопуњавале дислоциране цркве-

но-урбане локације и структуре на удаљености од 150 – 200 метара у радијусу, унутар тадашњег варошког урбаниитета.

ОТКРИЋЕ И НЕГИРАЊЕ СВЕТОГ ВОЛУМЕНА НА ПОДРУЧЈУ НЕКАДАШЊЕ АРХИЕПИСКОПИЈЕ КАРЛОВАЧКЕ

Након ове елаборације о утицајним друштвеним околностима и факторима који су се одражавали на изградњу, развој и типологију српских црквено-градитељских целина и њима иманентне православне црквене порте као новостворене вредности, потребно је указати на традиционалне оквире који су били од значаја у настањању и дефинисању овог светог волумена у ставропигијалној Архиепископији карловачкој, али и свеколиком оквиру Карловачке митрополије и српском Подунављу.

Истраживања аутора овог рада од 80-тих година 20. века до данас, у оквирима некадашње ставропигијалне Архиепископије карловачке (1713-1920) између река Дунава, Драве, Босута, Вуке и Саве, показала су да на том некад црквено-административном и територијално компактном, а од 1991. године волшебно подељеном подручју, православна црквена порта на микро и макро урбани плану има свој културно-историјски, црквено-народни, градитељско-урбани и просторно-пејзажни континуитет.⁴ Захваљујући православно профилисаном црквено-духовном бићу, она је кроз црквено-градитељску историју узрочно-последично заснована на теофаничном (богојавном) и хијерофаничном (изливносветом) *genius loci*, који је архетипска и суштинска нематеријална (духовна) претходница у зачињању светог волумена и утешавању светости као новостворене вредности.

Након ове релевантне претходнице црквено-урбана и просторно-градитељска организација светог култног места са светим волуменом, даље се ослања, надовезује, заснива, назида и развија у духу с (хи)јерархијско-епархијском субординацијом, односно нареченим црквено-институционалним статусом (организацијом или рангом или достојанством). Одређујући ове претходно важне тековине и елементе (духовне и институционалне), следи развој и типологија црквено-градитељске структуре, матрице и облика, односно материјализација баштињених тековина и стилизација грађених (материјалних) творевина према (хи)јерархијско-епархијском статусу (рангу). На тај начин, она представља дефинисану, организовану, сценичну, иконографски и морфолошки специфичну, а пре свега јединствену, новостворену

4 Ђеримовић, Љ. Велимир (2007). Докторска дисертација, стр. 28-63.

и традиционалну црквено-духовну целину и вредност која је обдарена светошћу.⁵

Међутим, кроз дуговеку хришћанску црквено-градитељску историју, она је пре свега, спољашњи свети простор око православног храма, који је у народу познат још као спољња црква. Због те њене непосредне везе са светим храмом, несумњиво да је ту реч о узвишеном, мистичном, суптилном, метафоричном, благодетном, благотворном и асоцијативном црквено-амбијенталном волумену, јер у њему обитава Дом Господњи са припадајућим црквено-градитељским и пејзажно-урбаним структурама.⁶

За овај обредно-религиозни, богослужбени и црквено-амбијентални простор око православног храма, може се рећи да је ту реч о интринсечном, интегративном, компатибилном и комплементарном светом волумену који је све до почетка 21. века представљао велику и готово нерешиву енигму за науку. Осим у ретким случајевима, за многе истраживаче та јединствена света целина храма и спољашњег волумена, дugo је за науку и научнике била нечитљива, а за неке чак и неразумљива, и готово непрепознатљива као обредно-религиозно значајан, пропорционалан, индикативан и конститутиван спољашњи просторни капацитет око храма, који као и сам храм има својство светости или новостворене вредности.

Зато се овде врло јасно указује да су пропорције светог волумена врло значајне за имплементацију одрживе структуре архетипског концепта и програма са духовном, световном и заштитном основом за било који од осам данас откривених и познатих типолошких облика (модела) православне црквене порте сремскокарловачке. Значи, православна црквена порта није никаква световна структура или двориште, како то неодрживо чак и пише у актуелним речницима страних речи.⁷ Ове фаталне грешке аутора речника, још ће дugo генерисати уврежене проблеме око неодрживог схватања, разумевања и тумачења појма православне црквене порте, јер се кроз такво квазистручно сагледавање и објашњење, свети простор црквене порте волшебно и квазистручно своди на световно српско двориште или турску авлију.⁸

5 Ђеримовић, Љ. Велимир (2008). Православна црквена порта сремскокарловачка – I део, *Израда*, год. LXII, бр. 3-4., стр. 65-84., Београд. www.pipaugs.org.rs

6 Ђеримовић, Љ. Велимир (2011). Православна црквена порта као светост или профано двориште, *Савремено правитељство*, год. III, бр. 05., стр. 8-23., Бања Лука: Завод за изградњу а.д. www.pipaugs.org.rs

7 Вујаклија, Милан (1970). *Лексикон српских речи и израза*, Београд: Просвета – Београд, стр. 751.; Клаић, Братољуб (1978). *Ријечник српских ријечи*, Загреб: Накладни завод МХ, стр. 1071.

8 Ђеримовић, Љ. Велимир (2011). *Савремено правитељство*, стр. 8-23.

Досадашње занемаривање ових чињеница у 20 и 21. веку показало је да храмови и њима припадајуће богослужбене или црквено-институционалне јединице, често се граде на непримереним, стешњеним, па чак и врло неугледним положајима нимало репрезентативним локацијама. Тако су само у Београду многе старије и новије грађене цркве „стављене под сенку солитера“. Међу старијима су Храм Светог Ђорђа на Чукарици, Храм Светог Константина и Јелене на Вождовцу, Храм Светог Марка на Ташмајдану итд.⁹

Исто тако, многе црквено-урбансне целине немају дефинисану оградну константу, иако кроз претхришћанску и хришћанску црквено-градитељску историју оградна константа представља праг или прелаз између светог и световног. Дакле, она све учествалије изостаје као традиционални облик дефинисања светог волумена у изражено секуларизованом и постмодерном друштву. То јасно показује да оградна константа традиционално дефинише и раздваја свети простор од профаног и штити га од демона и њихових злих сила.¹⁰

Значај светог простора око православног храма код многих црквених целина у Архиепископији карловачкој артикулишу и гробна места. Она су и данас у оквирима светог волумена присутна и видљива на многим местима као евокативно-меморијалне јединице заслужних хришћана. Исто тако, преко главног западног и споредног јужног и северног улаза свети волумен црквене порте, из обредно-религиозних разлога је у непосредној вези са светим волуменом унутар храма.¹¹

Све ово говори да аутори речника једнострано игноришу ове историјске, традиционалне и архетипске чињенице. На тај начин, у овом (пост)модерном секуларизованом друштву, када је у питању светост теофаничног (богојавног) и хијерофаничног (изливносветог) *genius loci*, може се рећи да га аутори страних речника у ствари неодрживо тумаче и виде као не богојавни и не изливносвети простор. Посебно сложене проблеме изазива екстремни секуларизам који игнорише, негира и постмодернистички детрадиционализује било који облик традиционалне или савремене светости.

9 Бојовић, Б. Бранко (2012). Кич – идеје урбанизма у Београду или објекти – симболи у слици града, *Изграђња*, год. LXVI, бр. 3-4., Београд, стр. 101-104.

10 Елијаде, Мирча (1986). *Свето и профано*, Нови Сад: Књижевна заједница Новог Сада, стр. 63-66.; Мојсиловић, Светлана (1981). Просторна структура манастира средњовековне Србије, *Саопштења*, бр. XIII, стр. 8-9., Београд: Републички завод за заштиту споменика културе.

11 Ђеримовић, Љ. Велимир (2013). Утврђења или стварност Патријаршијске јорђе на Врачару и vice versa: Постмодерна деградационализација у Београду, Београд: Службени гласник, стр. 20.

Исто тако, ово накарадно сагледавање и тумачење православне црквене порте у речницима страних речи по којем је она световно двориште, у ствари представља неодрживо постмодернистичко истицање њене антинуминозне визије. Таквим приступом и тумачењем свети волумен православне црквене порте, свесно или несвесно се уводе новотарије, чиме се православна црквена порта у ствари детрадиционализује и волшебно своди на простор без Бога или обезбожени волумен. То неминовно асоцира све кориснике речника страних речи, да на том култном црквеном месту нема Бога, или што је још горе, као да посредно (свесно или не свесно) наводе читаоца на постмодерну теологију која чак види „смрт Бога“.¹²

Овде треба истаћи да су то само неки од суштинских разлога због којих свети волумен православне црквене порте све до 2007. године није научно објашњен и дефинисан. Тек аутор овог рада у докторској дисертацији научно открива, дефинише и објашњава ову узрочно-последичну нематеријално-просторну целину и афирмише њене претходне конститутивне и системске индикаторе и елементе, али и њену материјално-просторну целину где артикулише и афимише градитељске конститутивне и системске индикаторе и елементе.¹³ Та непосредна узрочно-последична нематеријално-просторна, затим материјално-просторна и обредно-религиозна веза и окосница, заједно са посредном богослужбеном и црквено-амбијенталном функцијом, на принципу довољног разлога и тако утврђене битне разлике између светог и световног простора, на том теофаничном и хијерофаничном *genius loci* довољно јасно артикулишу суштинску разлику између светог волумена од осталог профаног простора изван оградне константе.

Значи, светилиште је кроз људску историју било издвојено и ограђено место и на тај начин, дефинисано као просторно затворена целина. Исто тако, препознатљиви континуитет ограђеног светог места, не прекида се појавом хришћанства. Напротив, хришћанско светилиште се просторно-градитељски развија кроз историјске епохе, а његова структурализација и организација на нивоу Источне ортодоксије, последица је (хи)јерархијско-епархијског статуса надлежне помесне институције, затим обредно-религиозних правила и капацитета (брожности) помесне православно профилисане црквене заједнице унутар породице помесних цркава која га артикулише и гради за потребе сопствене (помесне) црквено-духовне институције.¹⁴

12 Елијаде, Мирча (1986). *Свето и профано*, стр. 53.

13 Ђеримовић, Љ. Велимир (2007). Докторска дисертација, стр. 15-670.

14 Ђеримовић, Љ. Велимир (2007). Докторска дисертација, стр. 33.

Из наведеног контекста, видљиво је да се ту ради о светом волумену који има примаран обредно-религиозни значај, као и иманентне и примерене пропорције и капацитет који су у функцији наречене локалне црквено-хришћанске заједнице. Зато никако не може бити занемарива ни његова иманентна и примерена црквено-амбијентална и богослужбена улога, које су такође традиционално важне за свакодневни боравак богослужбених лица због вршења свакодневних богослужбених дужности. Исто тако, посебно су важна његова света и обредна својства и функције која су у каузалној вези са димензионирањем, степеновањем, организацијом и обликовањем било којег типолошког облика на локалном плану.

ЦРКВЕНИ, ДУХОВНИ, ИНСТИТУЦИОНАЛНИ И ГРАДИТЕЉСКИ ИНТЕГРИТET АРХИЕПИСКОПИЈЕ КАРЛОВАЧКЕ

Из наведеног контекста, види се да је настајање, формирање и трајање православне црквене порте у Архиепископији карловачкој и шире везано за нематеријалне (онто-духовне), институционалне (статус или ранг, функције или активности) и материјалне (градитељске или обредно-религиозне) свете структуре. Све то довољно указује да је православна црквена порта сложена структура, која је обдарена светошћу и испуњена благодетно и благотворно дејственом енергијом као новоствореном вредношћу. На основу тога, није тешко закључити да она зависно од црквено-институционалног статуса (степена) и (хи)јерархијског достојанства има своје посебно и сложено место и улогу у вредновању наслеђених црквених јединица и добра, али и у организацији, изградњи и назидавању нових црквено-градитељских структура и целина у руралном, урбаном или натуралном амбијенту и окружењу.¹⁵

Ова света црквено-градитељска структура у тесној је вези и суштински је утемељена на црквеној, духовној, институционалној, народној, обредној и религиозној традицији и култури, затим црквеном и градитељском искуству, знању и наслеђу. Њен историјски, религиозни, институционални, културни и градитељски континуитет трају и опстају захваљујући потребама и активностима хришћански профилисаног људског бића и докматском учењу. То је место, простор, волумен, амбијент и култна целина где доминирају духовне

15 Ђеримовић, Љ. Велимир (2012). Православна црквена порта Светог великомученика Димитрија у Даљу, У Зборнику Матице српске за ликовне уметности, бр. 40., стр. 115-161, Нови Сад: Матица српска Одељење за ликовне уметности likovna_40.pdf - Adobe Reader www.pipaugs.org.rs

(нематеријалне) творевине и архетипови¹⁶ космогоније или онтофаније¹⁷, манифестије и откровења¹⁸ теофаничног (богојавног) и хијерофаничног (изливносветог) феномена.

Исто тако, то је место материјализације његових онто-духовних и обредно-религиозних, те црквено-институционалних и црквено-градитељских потреба и капацитета, које су на теофаничном и хијерофаничном *genius loci* оваплоћене у делотворном трансцендентном, догматски и богослужбено утврђеном и усвојеном, те иконографски и морфолошки артикулисаном и функционално сазданом црквено-градитељском облику или физичкој структури светог места, простора, волумена и амбијента. То је нарочито изражено у Источној ортодоксији која није напуштала хришћанску традицију, већ је исту само даље развијала кроз векове,¹⁹ да би већ у средњовековној фази њеног на предовања стигла и опстала у оквирима свеколиког српског Подунавља.

Значи, видљиво је да су раније, средње, касније и савремене типолошке структуре и црквено-градитељски облици православне црквене порте везани за архетипске нематеријалне и материјалне структуре и наслеђе. У вези с тим, идентификација, издвајање и одређивање српске православне црквене порте сремско-карловачке, темељно је везана за вишегодишња истраживања аутора на подручју некадашње ставропигијалне Архиепископије карловачке, и то од

16 Према Сретену Марићу за Мирчу Елијаде архетипови још увек дају смисао живота и стварају културне вредности. Исто тако, архетипови су средство преобрађаја на темељу егзистенцијалних ситуација које су некад производиле феномене кроз митове и симболе (као архајске религије), кроз архајски доживљај светости света, то јест архајску хијерофанију. У вези с тим неминовно следи компаративно проучавање религије које ће одиграти културну мисију највећег значаја у блиској будућности. Баш из тог „сусрета примитивне религије и западне свести настаће друга ренесанса“. (Види: Елијаде, Мирча (1986). *Свето и профано*, Нови Сад: Књижевна заједница Новог Сада, стр. 16-17).

17 Онтофанија је космогонија мита, односно избијање стварног, избијање Бића у свет, као што је увек и хијерофанија. „Мит прича како је свет установљен као стварност кроз свето, које је крајњи узрок егзистенције. (...) Мит прича о оном што се забило *in illo tempore*“. У контексту религиозно профилисаног бића, овде је реч о оном што је Господ учинио на почетку времена, „које је, не време историјско, па, дакле, потпуно илузорно, већ време свето, па, дакле, једино стварно“. (Види: Елијаде, Мирча (1986). *Свето и профано*, Нови Сад: Књижевна заједница Новог Сада, стр. 22).

18 Пено, М. Здравко (2005). *Катехизис – основе јравославне вере*, Манастир Острог, стр. 28-31.

19 Покровскиј, Н. (1880). *Происхождение древне – христианской базилики, церковно-археологическая изследование*, Санкт Петербург, стр. 182.; Анђелковић, Боривој (1995), Литургија и унутрашњи поредак храма, У „*Традиција и савремено српско црквено јрадишће*“, Београд: Институт за архитектуру и урбанизам Србије, Београд: Богословски факултет у Београду, стр. 51-52.

њеног израженијег формирања крајем 17. до њене деинституционализације почетком 20. века. На тај начин, у историјском смислу видљиво је да су њено формирање и трајање кроз више од три, а најмање два века, условили значајни историјски догађаји, као што је Велика сеоба Срба 1690. и распад Аустроугарске монархије 1918. године.

Анализирајући терен српског Подунавља у целини на којем се простирала аутономна Митрополија карловачка, посебну истраживачку пажњу привукао је терен између река Дунава, Драве, Босута, Вуке и Саве. У географском смислу, ту је реч о подручју Срема на којем се у црквено-територијалном и административно-управном смислу простирада архиђијеџезална епархија, позната још као ставропигијална Архиепископија карловачка, односно Архиђијеџеза сремска. Из овог контекста, видљиво је да ставропигијална или архиђијеџезална епархија представља организовану црквено-територијалну јединицу којом непосредно началствује престолни архијереј Митрополије (1690-1848), односно Патријаршије (1848-1920) карловачке са звањем и достојанством архиепископа, митрополита и патријарха. Осим тога, она је изабрана јер је била најрепрезентативнија по разноврсности црквено-институционалних јединица и по добро очуваним црквено-градитељским целинама на лако доступном, компактном и живописном терену равничарског (житородног) и бреговитог (винског) Срема.

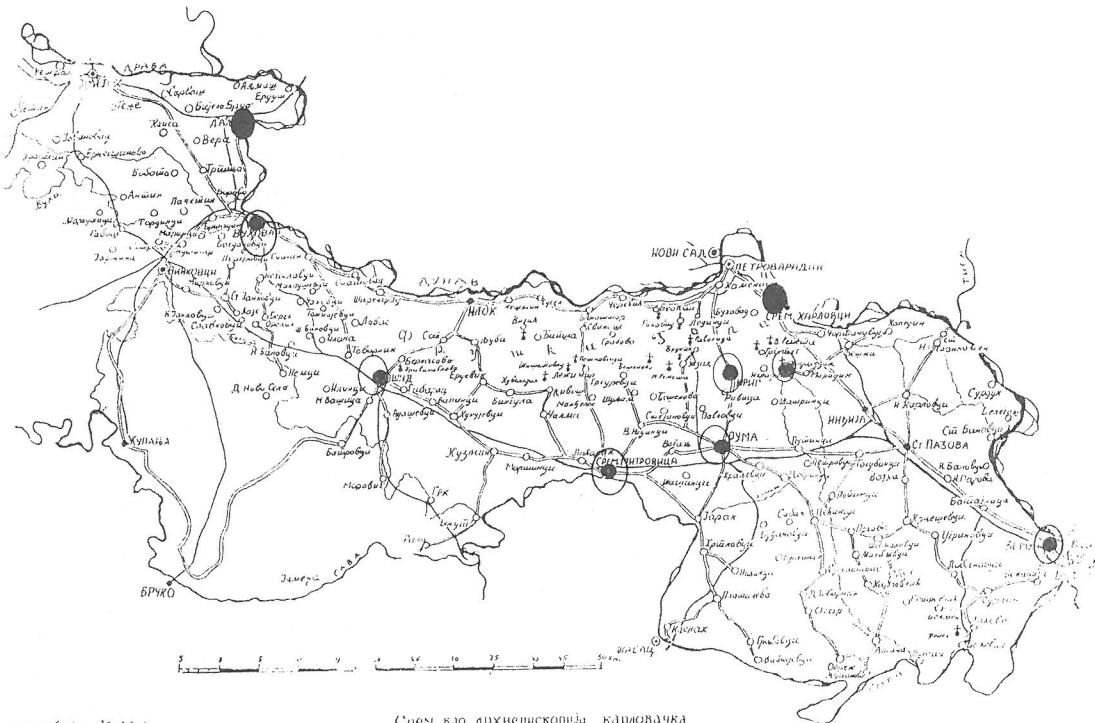
Поред објективних црквено-историјских и црквено-територијалних разлога, између шест историјских институција Српске паравославне цркве, ова сремскокарловчака црквено-територијална област изабрана је и због тога што је аутор за тај простор завичајно и запослењем био везан све до 1991. године. Ова црквено-управна област у српском Подунављу током 18, 19 и почетком 20. века егзистирала је и функционисала под окриљем Аустроугарске монархије као аутономна Митрополија (1690-1848), односно Патријаршија (1848-1920) карловачка.

На истраживаном подручју некадашње ставропигијалне Архиепископије карловачке, чак и након разарања и скрнављења православних црквено-градитељских целина током Другог светског рата, па и седам деценија од њене деинституционализације и деноминације, препознатљиво је вредно и богато, али је на терену ипак затечено врло осиромашено црквено-урбano и манастирско наслеђе. Прегледом целокупног терена издвојено је 25 примера црквено-урбаних и 17 манастирских порти. Због ове хипотетички селектоване, проверене и потом утврђене истраживачке целине, у почетку је владало определење да све одabrane локације треба детаљно обрадити и презентовати.

Међутим, због великог обима сакупљене грађе и потребе за одрживим квалитетом анализе и синтезе дисертационе теме, аналитичко-синтетичком методом задржано је и обрађено 17 манастирских целина на Фрушкој гори. Затим, међу црквено-урбаним структурама на терену некадашње ставропигијалне Архиепископије карловачке, због уочавања узрочно-последичних веза између црквено-институционалних и црквено-градитељских облика, издвојено је 9 репрезентативних црквено-урбаних локација са 18 примера црквених порти које су биле од историјског, институционалног, културног, црквеног и градитељског значаја за дисертациону синтезу.

Међутим, у вези с издавањем утврђене истраживачке целине, треба рећи да преостали селектовани, прегледани и потом пасивизирани примери нису били одбачени или занемарени, јер представљају вредну црквено-градитељску баштину која је настала и опстала у оквирима некадашње Архиепископије карловачке. Напротив, сви они су били обухваћени истраживањима да би се аналитичким путем издвојио афирмативни репрезентативни узорак (17 : 9 : 18) који је потом детаљно обрађен. Тако је ова обимна првобитна истраживачка целина ($25 + 17 = 42$) сведена је на рационалну меру наречених и међусобно различитих субординарних институционалних и последично степенованих градитељских типолошких облика (17 : 9 : 18), како би се у дисертационој теми задржао потребан квалитет синтезе.

На основу ових истраживачко-аналитичко-синтетичких чињеница, овакве историјски, институционално и градитељски дефинисане црквено-духовне целине и капацитети биле су у функцији архиђецеザлних потреба престолног архијереја са достојанством архиепископа, митрополита и патријарха српског. Исто тако, оне представљају поуздану подлогу за истраживање у оквиру компактног административно-територијалног подручја Архиепископије као ставропигијалне епархије карловачке. Обимна критичка анализа и валоризација прикупљене грађе и стања историјских, институционалних и градитељских црквено-урбаних и манастирских структура на терену у периоду од 1988-2004. године, указују да су и хришћанско-византијска култура и православна традиција оставиле неизбрисив траг у настанку и развоју манастирских, парохијских, намесничких, епархијских, архиепископских, митрополитских и патријаршијских црквено-градитељских структура кроз црквено-институционалну и градитељску историју некадашње Архиепископије карловачке (сремске).

Срем као архиепископија карловачка

Сл. 1. Стара епархијска карта ћог називом „Срем као Архијескотија карловачка“
са одобраним местима и јоршама:

Земун (4); Сремски Карловци (3); Манастир Крушедол (1); Ирић (3); Рума (2);
Сремска Митровица (2); Шид (1); Вуковар (1); Даль (1).

Извор: Душан Пејровић – Историја Сремске епархије, Епархија сремска,
Сремски Карловци 1970. Ј.

На овој карти Срем и Архијескотија карловачка су јединствена географска
и црквено-управна целина и простире се у међуречју Дунава, Драве, Босута, Вуке
и Саве и на око 6.700 km²

ТИПОЛОГИЈА ИНСТИТУЦИОНАЛНИХ И ГРАДИТЕЉСКИХ ОБЛИКА

Типолошко разврставање и развој облика православне црквене порте у ставропигијалној Архиепископији карловачкој захтевали су темељит истраживачки приступ овој дисертационој теми. Зато је било неопходно „завирити“ у настанак претхришћанских (првобитних) илиproto-урбаних светилишта. Тако се дошло до спознаје да претхришћанска светилишта и каснија света или култна места већ у претхришћанству и касније у хришћанству настају и от-

кривају се на основу претходних онто-духовних активности (радњи) првобитне религиозне, а касније црквено-урбане или само религиозне хришћанске заједнице.²⁰

Потом се методом анализе и синтезе искристаслиса је хипотетичка претпоставка да су већ претхришћанска светилишта настала на „нематеријално-институционално-материјалној“ основи. Дакле, тај архетипски образац постаје истраживачка окосница и даља системска водиља која је показала да и у оквиримаproto-хришћанства, па и Карловачке митрополије код истраживања развоја и типологије облика православне црквене порте, треба кренути од онто-духовних (нематеријалних) космогонија, онтофанија, теофаније и хијерофаније. У том редоследу ствари, оне заправо представљају претходне радње и активности у откровењу теофаничног (богојавног) и хијерофаничног (изливносветог) *genius loci*, који у ствари представља релевантно свето и крстолико маркирано зачеће утровљене светости као новостворене вредности, а потом и примерено територијализовано (волуменизовано) и назидавано свето култно место.

Значи, након крстоносног маркирања и територијализације која подразумева одуховљење (посвећење) и утровљење светости између реперних тачака које оквирно дефинишу пропорције (границе) светог култног места,²¹ могуће је артикулисање, афирмирање и материјализација последичних и већ баштињених ил наречених институционалних (организационих) и градитељских (материјалних) активности. Такво откривање, сагледавање и конституисање препознатљиве и каузалне парадигме „нематеријално-институционално-материјално“, дошло се до неопходне систематизације архетипске онто-духовне структуре или онто-духовне претходнице, затим архетипске духовно-световне структуре и архетипске црквено-народне структуре, које у ствари структуришу и чине конститутивне и системске индикаторе и елементе просторно-градитељског система српске православне црквене порте сремскоарловачке.

Овакав приступ и сагледавање селектованих црквено-урбаних целина у ставропигијалној Архиепископији карловачкој, неминовно артикулише елементе хришћанског учења и његове црквено-институционалне организације са историјским, традиционалним, културним, духовним и религиозним претпоставкама. Ти елементи хришћанског учења непосредније су везани за

20 Елијаде, Мирча (1987). *Свето и профано*, стр. 55-60.; Мојсиловић, Светлана (1981). *Саопштења*, бр. XIII, стр. 7-11.; Ђеримовић, Љ. Велимир (2011). *Савремено правитељство*, стр. 9. (8-23).

21 Ђеримовић, Љ. Велимир (2011). *Савремено правитељство*, стр. 13. (8-23).

средњовековну српско-византијску духовност, културу, традицију и наслеђе, али они истовремено у каузалном и холистичком смислу, хришћанство афирмишу као институцију коренског, исконског, извornog, зачетничког илиproto-реда са припадајућим обликом порте, односно светог волумена. Ипак, након раскола 1054. године формирала су се два типа црквених институција. То је источна црква са припадајућим обликом православне црквене порте и западна црква са припадајућим обликом римокатоличке црквене порте.²²

Како је овде реч о православној црквеној порти, аналитично-синтетичким поступком дефинисани су подтипови институција и порти у Источној ортодоксији, где уз друге аутокефалне цркве, своје место има и Српска православна црква (СПЦ). Због овог логичног и јасно усмереног истраживачког определења, у оквирима СПЦ издвојено је шест познатих врста историјских црквених институција са припадајућим обликом црквене порте, које су током 18. и 19. века чиниле оновремени црквено-територијални и црквено-управни оквир СПЦ.

У даљој систематизацији црквено-институционалних и црквено-градитељских структура, подручје Митрополије карловачке са припадајућим обликом црквене порте издвојено је као типолошка категорија са ознаком врсте под називом српско-православна црквена порта сремскокарловачка. Она има своје три типолошке групе и то: основну типолошку групу, изведену (сложену) типолошку групу и нетипичну типолошку групу. Основна типолошка група има своја три типолошка облика (манастирски, парохијски и епархијски). Изведена типолошка група има пет типолошких облика (манастирско-парохијски, намесничко-парохијски, архиепископски, митрополијски и патријаршијски). Нетипична типолошка група има четири типолошка облика (карантински, затворски, болнички и војни).

Ове кратко презентоване традиционалне црквено-историјске, црквено-институционалне и (хи)јерархијско-епархијске тековине организације, субординације и вршења црквено-духовне власти, те јерархијског звања, части и достојанства, узрочно-последично су утицале на степеновање, односно ниво стилизације и репрезентативности, па и организације и састава типолошки различитих црквено-градитељских структура.

Значи, (хи)јерархијско и епархијско степеновање (рангирање) наречене црквено-духовне институције и њој примерено архијерејско и јерејско достојанство, представљају темељну подлогу за градитељско структурисање и типолошко разврставање помесних, али и хијерархијско рангирање епар-

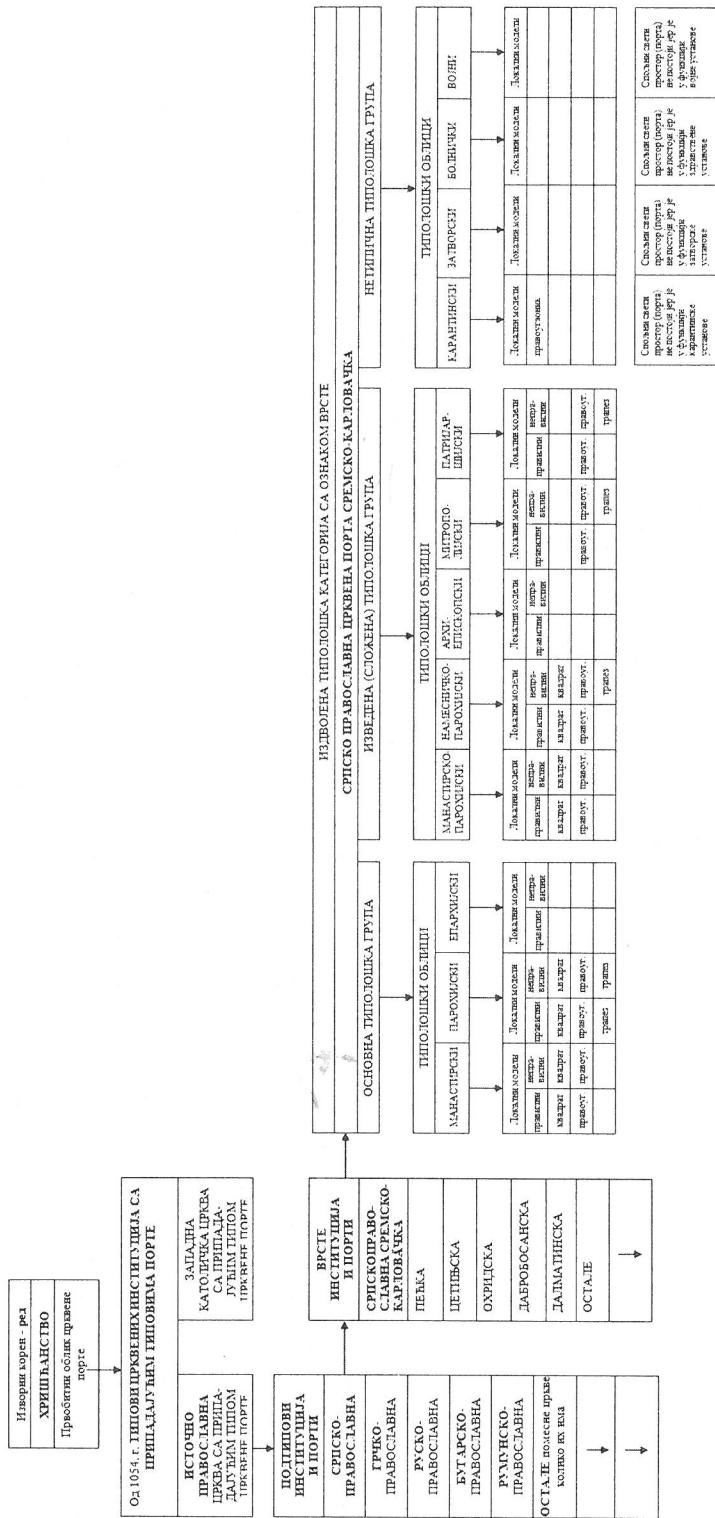
22 Ђеримовић, Љ. Велимир (2007). Докторска дисертација, стр. 72-74.; Ђеримовић, Љ. Велимир (2013). *Посимодерна деградационализација у Београду*, стр. 14.

хијских и других нижих или виших црквено-хришћанских институција. Следствено томе, створени се сви услови за формирање иманентног црквено-градитељског облика и волумена црквене порте као релевантног обредног и религиозног, односно спољашњег светог простора око православног храма, који је темељно у функцији вршења обредних, религиозних и богослужбених активности, а потом и неговања светости и чувања традиционалних хришћанских вредности. Управо на претходним темељима онто-духовног исходишта, односно сложеног и традиционалног обредног и религиозног надахнућа и потреба православно профилисане црквено-духовне заједнице и градитељски степенованих облика и целина, произашао је синтетички резултат узрочно-последичног структурисања институционалних и градитељских облика, односа и веза, односно категорисања и рангирања црквено-институционалних и градитељских целина православне црквене порте који је табеларно систематизован и презентован у оквиру Табеле I. (Види Сл. 2.)

У том контексту, такође треба рећи да аутор овог рада, поред интегративне узрочно-последичне парадигме „нематеријално-институционално-материјално“ која је значајна за конституисање светог волумена, први пут је дисертационо синтетизовао још један интегративни, каузални, конститутивни и сигнifikантан образац „онто-духовна претходница – институција – функција – облик“. То је у ствари каузална релација која је кроз црквено-градитељску историју за сваки типолошки облик црквене порте, била и остала у функцији непосредне црквено-просторне организације њених црквено-градитељских јединица.

За конституисање било које типске структуре или облика православне црквене порте према сигнifikантној и конститутивној парадигми „онто-духовна претходница – институција – функција – облик“, видљиво је да се ту у ствари ради о тежишним тачкама које чине логично повезану релацију или систем, по којем се структурише и назида нематеријално-просторна целина са претходним конститутивним и системским индикаторима елементима, као и материјално-просторна целина са градитељским конститутивним и системским индикаторима елементима. Из те релационе узрочно-последичне везе и логичне парадигме, дефакто произлази редослед сигнifikантних активности у вези с црквено-просторном организацијом светог култног места и његовог светог волумена, чија стилизација репрезентативности, вредновање, поредак и рангирање произлази из нареченог (хи)јерархијско-епархијског статуса (ранга).

ТИПОЛОШКО РАЗВРСТАВАЊЕ ХРИШЋАНСКИХ ИНСТИТУЦИЈА СА ПРИЛАЖУЋИМ ОБЈЕКТОМ ЦРКВЕНЕ ПОРТЕ

*Сл. 2. Тийолошко разгромавање хришћанских институција са примирајућим обликом црквени љорђе
(аутор: др Велимир Ђ. Ђеримовић)*

Само на таквим темељима, као иманентна и последична структура, могао се формирати спољашњи свети волумен као дефинисани, оптимални и примерени амбијент и целина са храмовном вертикалом као његовом централном осом и доминантом, која управо на том светом култном месту спаја небо и земљу, чиме се истовремено онебесује земља и оземљује небо. У том контексту, данас разликујемо осам познатих облика православне црквене порте са припадајућим институционалним и градитељским јединицама у Архиепископији карловачкој.²³ Међу њима су познати манастирски, манастирско-парохијски, парохијски, намесничко-парохијски, епархијски, митрополијски, архиепископски и патријаршијски облици православне црквене порте.²⁴

ЦРКВЕНО-ИНСТИТУЦИОНАЛНИ ОДРЕЂУЈЕ ЦРКВЕНО-ГРАДИТЕЉСКИ СТАТУС И СТЕПЕНОВАЊЕ

Ово истраживање и табеларна систематизација црквених институција на основу нематеријалних, организационих (институционалних) и материјалних архетипова и традиционалне (хи)јерархијско-епархијске субординације у вршењу црквено-духовне власти, показује да постоји тесна веза између црквено-духовног, црквено-институционалног и црквено-градитељског степеновања, вредновања и рангирања. Међутим, црквено-иституционална организација у духу са (хи)јерархијско-епархијским статусом по којем је наречен, и тиме одређен степен (статус) црквено-духовне институције власти у односу на величину или бројност локалне црквено-хришћанске заједнице, па према томе и богослужбеним функцијама наречене институције (парохија, намесништво, епархија...) и јерархијским достојанством, битно је утицала на иманентну изградњу, степеновање, стилизацију, организацију и артикулацију репрезентативности, иконографије, морфологије и монументалности црквено-градитељских структура у далекој прошлости, али и у време Митрополије карловачке.

У древној институцији Српске православне цркве, она је заснована на традиционалном (хи)јерархијско-епархијском систему организације, субординације и вршења црквено-институционалне власти, као и последичних богослужбених дужности и протокола (функција или активности). Исти тај систем усвојила је и имплементирала Карловачка митрополија као традици-

²³ Ђеримовић, Љ. Велимир (2012). Светост и сложеност православне црквене порте, *Израда*, год. LXVI, бр. 1-2., стр. 48 (39-56), Београд: СИТС.

²⁴ Ђеримовић, Љ. Велимир (2007). Докторска дисертација, стр. 20.

оналну тековину и архетипску вредност и творевину на њеном целокупном црквено-историјском и црквено-управном подручју. Како је на тај начин Карловачка митрополија као оновремена аутономна област одржавала везе, затим признавала и дефакто, својом субординационом црквено-инаституционалном организацијом, достојанством, интегритетом и угледом, уважавала и штитила надлежност Пећке патријаршије као Мажке Цркве, поготово у смислу богослужења и организације (хи)јерархијско-епархијске управе, она је у целости наставила са имплементацијом црквено-духовног наслеђа, затим него вањем, развијањем и чувањем архетипских нематеријалних и управних (организационих) тековина, али и материјалних црквено-градитељских традиција и вредности на целокупном подручју српског Подунавља које је било у њеној аутономној надлежности.

Ипак, под окриљем и утицајем закона и других друштвених околности и услова које је наметала ауторитарна Аустроугарска монархија, на подручју Карловачке митрополије у српском Подунављу приметна су одржива локална варирања (иновације) црквено-градитељског стила, затим иконографије и морфологије у оквирима светог волумена православних црквених порти. То јасно указује да одрживо иновирање (варирање) аутентичних локалних елемената у границама било које помесне цркве, као ни у границама њихових парохија, епархија, митрополија, архиепископија и патријаршија и слично не ремети суштину архетипа.

На тај начин, постаје видљиво да локална варирања (иновације) црквено-градитељског стила кроз интерполацију аутентичних локалних елемената, затим иконографије и морфологије током дуге црквено-градитељске историје, па тако и током црквено-градитељске историје ставропигијалне Архиепископије карловачке, није пореметило или променило структурну суштину архетипског концепта и програма и конститутивних и системских индикатора и елемената у оквирима светог волумена православне црквене порте. Ипак, у другој половини 20. века секуларизација друштва и његова постмодерна стремљења, прегнућа и достигнућа, у велико су допринели детрадиционализацији ове баштињене тековине, као традиционално саздане и оградно дефинисане свете структуре и волумена.²⁵

На основу истакнутих чињеница, видљива је и препознатљива непосредна каузална веза (хи)јерархијско-епархијског степеновања црквено-духовних институција и последичног степеновања просторно-градитељских облика са припадајућим обликом црквене порте.²⁶ Зато није нимало случајно што је ау-

25 Ђеримовић, Љ. Велимир (2013). *Постмодерна деградационализација у Београду*, стр. 17.

26 Ђеримовић, Љ. Велимир (2012). *Израдња*, бр. 1-2., стр. 48. (39-56).

тор у својој дисертационој теми, први и пре свих претпоставио и артикулисао сигнifikантну парадигму непосредне црквено-просторне организације „онто-духовна претходница – институција – функција – облик“, најпре као релевантну хипотезу, да би исту коначно синтетизовао и утврдио као каузалну, конститутивну и функционалну црквено-градитељску парадигму за иманентну изградњу, степеновање, стилизацију, организацију и артикулацију репрезентативности, иконографије, морфологије и монументалности црквено-градитељских структура за било који институционални и његов каузални, функционални и типолошки, односно градитељски облик.

На тој основи, сагледиво је да (хи)јерархијско-епархијски систем субординације, каузално и тиме врло битно утиче на дефинисање и степеновање статуса и достојанства наречене црквено-институционалне јединице, као што је видљиво и сагледиво да се то црквено-институционално степеновање, такође непосредно и континуирано кроз црквено-градитељску историју наставља, одражава и каузално манифестије кроз степеновање и типолошко разврставање просторно-градитељских облика православне црквене порте.²⁷ Исто тако, ова црквено-историјска тековина и наслеђе дефинитивно показују да је откровење теофаничног и хијерофаничног *genius loci* ортодоксна и ортопраксична претходница и аподиктична духовна тековина, али и сасвим објективно ортодоксно религиозно полазиште и ортопраксичан синтетички резултат, матрица и парадигма за потенцијално настајање и артикулисање, затим стицање искуства и закључивање знања о њеној новоствореној вредности, односно светости православне црквене порте као нуминозног и релевантног спољашњег светог простора и волумена око православног храма.

ТРАДИЦИОНАЛНИ ЕЛЕМЕНТИ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕНЕ ПОРТЕ

На основу каузалних и сигнifikантних парадигми „нематеријално-институционално-материјално“ и „онто-духовна претходница-институција-функција“

27 Ђеримовић, Ј. Велимир (2007). Докторска дисертација, стр. 55-457.; Ђеримовић, Ј. Велимир (2008). *Изградња*, бр. 3-4., стр. 65-84., www.pipaugs.org.rs; Ђеримовић, Ј. Велимир (2008). Парадигма православне црквене порте као подлога за црквено-градитељска правила о њеном савременом планирању и обликовању - II део, *Изградња*, год. LXII, бр. 8-9., стр. 315-338., Београд: СИТС; Ђеримовић, Ј. Велимир (2009). Српскоправославна црквена порта сремскокарловачка као просторно-градитељски феномен, (*Serbian-orthodox churchyard of Sremski Karlovci church as a spatial-architectural phenomenon*), International conference „The space in European architecture – tradition and innovation“, In Proceedings part I., Balchik: Ministry of culture – Republic of Bulgaria, State Cultural Institute „The palace“ – the town of Balchik, Varna Free University „Chernorizets Hrabar“ Faculty of Architecture, стр. 178-187.

ција-облик“, у традиционалне и одрживе елементе православне црквене порте као светог црквено-градитељског волумена са претходним елементима новостворене вредности, спадају још и архетипски концепт и архетипски програм. У каузалном смислу, они чине основне структурне елементе црквено-урбане и просторно-градитељске организације њених материјалних јединица (грађевина), обредних, религиозних, богослужбених и амбијенталних функција и вредности.

То су у ствари типичне и важне структурне парадигме на којима се заснива црквено-градитељска матрица за разне типолошке облике православних црквених порти. Оне представљају сигнификантну архетипску окосницу просторне организације наслеђених црквено-урбаних структура и целина у ставропигијалној Архиепископији као архиђијецезалној епархији, али и аутономној Митрополији карловачкој као аутономној црквеној области.

Исто тако, као и у случају некадашње Архиепископије сремске (карловачке), на основу нових истраживања у актуелној ставропигијалној Архиепископији београдско-карловачкој, која је аутор овог рада започео у другој деценији 21. века, на терену су такође већ уочени препознатљиви елементи архетипског концепта и програма. Чак и приликом увида аутора у стање ствари на терену кроз досадашње сондирајуће прегледе, у више епархијских области Српске православне цркве, ове традиционалне тековине и творевине такође су видљиве и препознатљиве.

Значи, за сваки од осам данас познатих типолошких облика (типова) православне црквене порте који су откривени и дефинисани на подручју Архиепископије карловачке, њихов архетипски концепт и програм препознатљиви су по традиционалној присутности црквено-градитељских структура које чине духовну, световну и заштитну основу. Из досадашњег контекста уочених и анализираних чињеница, већ је познато да различит (хи)јерархијско-епархијски статус или степеновање црквено-институционалних јединица као што су манастирске, парохијске, епархијске и др., битно утиче на степеновање њихових црквено-градитељских јединица и облика.

Тако у оквирима манастирске, парохијске или неке друге типолошке групе, поред нареченог црквено-институционалног статуса или степена јерархијског достојанства, организације, субординације и вршења црквено-духовне власти, њихов изглед и просторна организација објеката који творе духовну, световну и заштитну основу, велико још зависе од теофаничног и хијерофаничног *genius loci*. Управо из свих ових разлога, и сами манастирски облици међусобно, затим парохијски или епархијски типолошки облици такође, међусобно имају различите пропорције (а многи чак и неусловне и неприме-

рене), па с тим у вези и различиту просторну организацију светог волумена. Затим, имају различиту репрезентативност стилизације, иконографије и морфологије, како на подручју ставропигијалне Архиепископије карловачке, тако и на другим црквено-територијалним и црквено-управним јединицама.

Без обзира на поменуте различитости, препознатљиви архетипски концепт православне црквене порте увек артикулише тросложна структура црквено-градитељских јединица (објекта) које чине духовну, световну и заштитну основу. У традиционалном црквено-градитељском смислу, архетипски концепт представља просторно-градитељску матрицу која је карактеристична за све просторно-градитељске облике, како у манастирским портама средњовековне Србије које је истраживала С. Мојсиловић – С. Поповић (иста особа)²⁸, тако и код осам издвојених просторно-градитељских и типолошких облика у оквиру Српско-православне црквене порте сремскокарловачке у првопрестолничкој (ставропигијалној) Архијепископији сремској које је истраживао В. Љ. Ђеримовић у периоду 1988-2004. године.²⁹

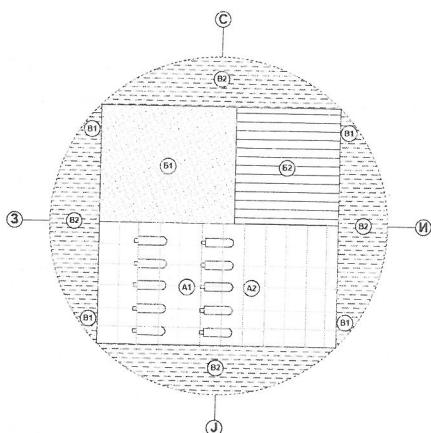
За просторно-градитељски програм, може се рећи да такође представља један архетипски облик настанка, просторне организације, назидања и развоја црквено-урбаних целина. Он такође, има своје упориште у српско-византијској црквено-управној култури и православној традицији, већ код првог организовања и васпостављања црквено-престолне институције аутономне црквене области у рангу и достојанству Охридске и Жичке архијепископије и њиховом историјском континуитету. Такво историјско наслеђе и традицију, Срби су пренели и у крајеве северно од Саве и Дунава. Његову структурну базу чини духовна и световна основа. Духовну основу чини храмовна светиња и њен спољашњи и унутрашњи простор, који су примерени обредно-религиозним потребама процесионог типа, богослужбеним и другим ортопраксичним потребама, али и достојанству и угледу црквено-престолног, црквено-епархијског, црквено-парохијског (архи)јејрејског достојанства. Световну основу чини резиденцијални део, смештајно-економски део и „aura светости“.³⁰ (Види сл. 3. и сл. 4.).

28 Мојсиловић, Светлана (1981). *Саопштења*, бр. XIII, стр. 7-43. ; Поповић, Светлана (1993).

Крас ју крују, Београд: Просвета, Београд: Републички завод за заштиту споменика културе

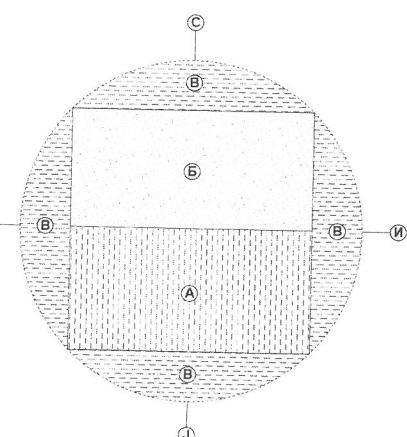
29 Ђеримовић, Љ. Велимир (2007). Докторска дисертација, стр. 458-514.

30 Ђеримовић, Љ. Велимир (2007). Докторска дисертација, стр. 458-514.

Сл. 3. Шема архетипској концепцији

- А) Духовна основа
 - Б) Световна основа
 - В) Зашићена основа
- (аутор: др Велимир Љ. Ђеримовић)

Сл. 4. Шема архетипској пројектацији

- А) Духовна основа (храм, кайеле, крстови)
 - Б) Световна основа (двор, економски део)
 - В) Зашићена основа (ојрага, „aura свећости“)
- (аутор: др Велимир Љ. Ђеримовић)

ЗАКЉУЧАК

Истраживања и темељна анализа историјске грађе и стања црквено-урбаних целина у оквирима некадашње ставропигијалне Архиепископије у аутономној Митрополији карловачкој, у целости показују да православна црквена порта на том, али и ширем подручју српског Подунавља, евидентно има свој културно-историјски, црквено-народни, црквено-институционални, духовно-религиозни, градитељско-урбани и просторно-пејзажни континуитет. Осим тога, она представља специфичну, јединствену и традиционално-културну, црквено-духовну и религиозно-просветитељску вредност где су интегрисани нематеријални (духовни), институционални (хијерархијско-епархијски = статусни и организациони) и материјални (градитељски) елементи, тековине и творевине.

На тај начин, православна црквена порта као место духовне и религиозне инспирације, евокације, асоцијације, разумевања и оријентације за традиционално опредељено и ортодоксно профилисано црквено-духовно биће, представља новостворену и универзалну хришћанску тековину и вредност. Поред ових познатих архетипских својстава и традиционалних црквено-градитељских тековина, ипак тешко се може прецизно одредити временски настанак њене архетипске основе.

У тој консталацији односа и чињеница које су везане за далекуprotoхришћанску прошлост, храбрији и значајнији помаци у субординираној црквено-институционалној организацији и црквено-градитељској материјализацији, добијају на замаху тек након доношења Милanskог едикта 313. године, којим римски цар Константин први признаје хришћанство за званичну религију Римског царства. То је време када се коначно у границама моћног Римског царства прекида са прогоном хришћана, и зато 4. век представља почетак епохе у којој хришћани од тада знатно слободније граде хришћанска светилишта.

Дакако, као и у случају претхришћanskог архетипа, храм је и у хришћанству традиционална доминанта светог волумена који артикулише и дефинише духовну основу архетипског концепта. Међутим, кроз узрочно-последични развој (хи)јерархијско-епархијске организације и субординације црквених институција и функција, одвија се везивање, интегрисање и развој интегративних, компатибилних и комплементарних пратећих црквено-урбаних објеката који су у функцији богослужбеног протокола. С тим у вези ови пратећи објекти чине световну основу архетипског концепта (система), који омогућавају боравак богослужбених лица и организацију црквено-духовног протокола, као и црквено-просторну организацију светог волумена црквене порте са оградном константом.

У српском Подунављу за православно профилисано црквено-духовно биће традиционално оградно дефинисање светог култног места, као и у случају претхришћanskог светилишта и много каснијих српско-византијских црквено-градитељских целина, представља облик издавања и изузимања светог места и волумена у односу на остали профани простор. Зато свето култно место за православно профилисано црквено-духовно биће и у време Карловачке митрополије, с разлогом се сматра и представља као место ослонца, затим место нужне, разумљиве и одрживе оријентације у односу на преостали и за њега, дезоријентисани и чак неразумљиви профани простор који је изван оградне константе.

Осим што просторно-градитељски волумен већ традиционално одређује и дефинише унутрашњи свети простор храмовне светиње, исто тако у духу са развојем православног богослужења, већ традиционално се одређује, формира и организује пропорционални просторно-градитељски волумен који дефинише спољашњи свети простор око храмовне светиње. У контексту наведених друштвених и црквених историјских околности, просторно-градитељски волумен спољашњег светог простора, постају конститутивни и системски индикатори и елементи просторне организације, обликовања и достојног неговања непосредног храмовног окружења.

Кроз хришћанско-православну историју, овај специфично оплемењиван и уређиван спољашњи свети простор, из обредно-религиозних и ортопрактичних разлога, подређен је духовно-световним функцијама богослужбених лица и чланова хришћанско-православне заједнице. Тако овај спољашњи свети простор око цркве и у време Карловачке митрополије због својих духовно-световних специфичности, кроз успоставу седишта за наречену црквено-духовну институцију и успоставу (хи)јерархијско-епархијске субординације, организације и вршења црквено-духовне власти, поступно је добио статус претхрамја или предулаза у храмовну светињу, па је по томе и назван црквена порта или предулац у храмовну светињу. А, сам народ га још оглашава као спољну цркву.

Ипак, када је 1054. г. дошло до раскола, Хришћанство се поделило у два правца, односно на источну и западну хришћанску цркву. Тако су корени источне цркве остали везани за Источно римско царство - Византију, а западна црква везује се за Западно римско царство, након чега одређује за своје седиште Рим и започиње свој нови и одвојени докматски, канонски, институционални и градитељски развој од источне цркве.

У односу на наведене архетипске и традиционалне тековине и творевине које су кроз црквено-градитељску историју утицале на развој и типологију облика хришћанске црквене порте до раскола 1054. године, у овом раду полазиште представља православна црквена институција са иманентном структуром православне црквене порте, која у оквирима Источне ортодоксије следи архетип хришћанске догме, културе и традиције, затим следи архетип (хи)јерархијско-епархијске субординације, организације и вршења црквено-духовне власти и не уводи никакве промене у хоризонталном и вертикалном плану храмовне светиње. У оквирима тог великог пространства (подручја) са више помесних целина, издвојена је само једна црквено-територијална и црквено-градитељска целина као подтип, који је познат као српско-православна црквена порта.

У том подтипском оквиру, аутор овог рада у својој дисертацијој теми анализирао је црквено-градитељске целине у Архиепископији Митрополије карловачке и на основу тога, констатовано је постојање српске православне црквене порте сремскокарловачке са неколико варијанти исте архетипске структуре у одређеном историјском раздобљу. У том контексту, већ је наведено да је почетком 21. века дошло до научног објашњења структуре православне црквене порте и да је у вези с тим препознатљиво, издвојено и дефинисано осам типолошких облика. Поред њих, издвојена је и једна нетипична група светих места која чине четири нетипична облика (Видети Табелу I).

Савремене научне опсервације у вези развојем и типологијом облика српске православне црквене порте сремскокарловачке у првопрестолничкој Архиепископији сремској, недвосмислено показују да просторно-градитељска организација и диспозиција црквено-градитељских јединица у оквиру њених светих волумена, ипак није произвољна и не може се проматрати као резултат стихијног стварања. То значи да се овде ради о специфичном облику светог волумена са архетипском онто-духовном структуром, па следствено томе и архетипским црквено-градитељским концептом и програмом.

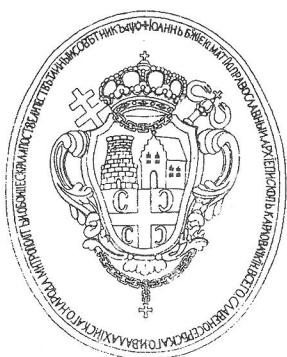
На основу тога, може се рећи и закључити да црквено-градитељско степеновање осам откривених и дефинисаних типолошких облика српске православне црквене порте сремскокарловачке у ставропигијалној Архиепископији Митрополије карловачке, недвосмислено је у узрочно-последичној вези са црквено-институционалним степеновањем које происходи као непосредна последица (хи)јерархијско-епархијског статуса и црквено-јерархијског достојанства наречене црквено-духовне институције. Зато свака локација са својим просторно-градитељским оквиром и типолошким обликом представља врло конкретно, делатно, организовано, функционално и традиционално духовно-световно, односно црквено и богослужбено седиште са свим припадајућим елементима ортодоксних, ортоинституционалних, ортопрактичних и ортоградитељских физичких структура у оквирима субординараног (хи)јерархијско-епархијског степеновања за било коју наречену црквено-духовну институцију.

ЛИТЕРАТУРА

1. Анђелковић, Боривој (1995). *Литургија и унутрашњи поредак храма, У „Традиција и савремено српско црквено традиције“*, Београд: Институт за архитектуру и урбанизам Србије, Београд: Богословски факултет у Београду.
2. Бојовић, Б. Бранко (2012). Кич – идеје урбанизма у Београду или објекти – симболи у слици града, *Изграђња*, год. LXVI, бр. 3-4., Београд.
3. Васић, Павле (1978). *Уметничка топографија Сремских Карловаца*, Нови Сад: Матица српска.
4. Вујаклија, Милан (1970). *Лексикон стarih речи и израза*, Београд: Пролетар – Београд.
5. Елијаде, Мирча (1986). *Свето и профано*, Нови Сад: Књижевна заједница Новог Сада.

6. Клаић, Братољуб (1978). *Ријечник старих ријечи*, Загреб: Накладни завод МХ.
7. Милеуснић, Слободан (1993). *Азбучник Српске православне цркве јо Радославу Грујићу*, Београд: Београдски издавачко-графички завод, Београд: Музей Српске православне цркве.
8. Мојсиловић, Светлана (1981). Просторна структура манастира средњовековне Србије, *Саојаштења*, бр. XIII, Београд: Републички завод за заштиту споменика културе.
9. Пено, М. Здравко (2005). *Катихизис – основе православне вере*, Манастир Острог.
10. Покровскиј, Н. (1880). *Происхождение древне – христианской базилики, церковно-археологическое исследование*, Санкт Петербург.
11. Поповић, Светлана (1993). *Крас у кругу*, Београд: Просвета, Београд: Републички завод за заштиту споменика културе.
12. Станчић, Донка (1999). *Архијекат Владимира Николића*, Нови Сад: Општински завод за заштиту споменика културе.
13. Ђеримовић, Љ. Велимир (2000). Престолни архијереји Карловачке митрополије као градитељи митрополијско-патријаршијских структура у Архијеџези карловачкој, магистарска теза, Нови Сад: Универзитет у Новом Саду – Факултет техничких наука – Департман архитектура и урбанизам.
14. Ђеримовић, Љ. Велимир (2007). Православна црквена порта у првопрестолничкој Архиепископији Митрополије карловачке – развој и типологија облика, докторска дисертација, Нови Сад: Универзитет у Новом Саду – Факултет техничких наука – Департман архитектура и урбанизам.
15. Ђеримовић, Љ. Велимир (2008). Православна црквена порта сремско-карловачка – I део, *Израдња*, год. LXII, бр. 3-4., Београд: СИТС, Београд: Друштво за механику тла и фундирање Србије, Београд: Удружење урбаниста Србије www.pipaugs.org.rs
16. Ђеримовић, Љ. Велимир (2008). Парадигма православне црквене порте као подлога за црквено-градитељска правила о њеном савременом планирању и обликовању - II део, *Израдња*, год. LXII, бр. 8-9., Београд.
17. Ђеримовић, Љ. Велимир (2009). Српскоправославна црквена порта сремско-карловачка као просторно-градитељски феномен, (Serbian-orthodox churchyard of Sremski Karlovci church as a spatial-architectural phenomenon), International conference „The space in European architecture – tradition and innovation“, In Proceedings part I., Balchik: Ministry of culture – Republic of Bulgaria, State Cultural Institute „The palace“ – the town of Balchik, Varna Free University „Chernorizets Hrabar“ Faculty of Architecture.

18. Ђеримовић, Љ. Велимир (2011). Православна црквена порта као светост или профано двориште, *Савремено ирадијелство*, год. III, бр. 05., Бања Лука: Завод за изградњу а.д. www.pipaugs.org.rs
19. Ђеримовић, Љ. Велимир (2012). Православна црквена порта Светог великомученика Димитрија у Даљу, У Зборнику *Матици српске за ликовне уметности*, бр. 40., Нови Сад: Матица српска Одељење за ликовне уметности likovna_40.pdf - Adobe Reader www.pipaugs.org.rs
20. Ђеримовић, Љ. Велимир (2012). Светост и сложеност православне црквено порте, *Израдња*, год. LXVI, бр. 1-2., стр. 48 (39-56), Београд.
21. Ђеримовић, Љ. Велимир (2013). Уштадија или стварност Патријаршијске иконографије на Врачару и vice versa: Последњодерна деградационализација у Београду, Београд: Службени гласник.

Prof. Velimir Lj. Ćerimović, Ph. D

Union – Nikola Tesla university

Belgrade

cervel@sbb.rs

TRADITIONAL CONCEPT OF ORTHODOX CHURCHYARD IN THE METROPOLITANATE OF SREMSKI KARLOVCI

RESUME

Studying, scientific explanation and definition of the Orthodox Church port presents a kind of a rarity in the field of national-clerical and clerical-urban construction. This shows that in the domain of pragmatic and theoretical experience and knowledge, little is known about the place and the role of the theophanic and hierophanic genius loci, then about the sense, the proportions and capacity of the outer holy volume, archetypal concept and program, as well as about the previous nonmaterial-spatial and consequential material-spatial constitutive elements and indicators of the clerical construction system of the Orthodox Church port. First scientific research of the Orthodox Church port by the authors of this paper began in the 1980s, and their first form of dissertational synthesising appeared in the 21st century. In the broader sense, this paper is connected to the Metropolitanate of Karlovci, and in the narrow sense it is connected to the stavropegal archiepiscopate of the Metropolitanate of Karlovci and its clerical institutional duration from the beginning of the 18th until the beginning of the 20th century. First concrete researches about this scientifically marginalized clerical constructional system as a holy volume, show that here we have a complex and today scientifically explained and defined structure of the Serbian Orthodox Churchyard in Sremski Karlovci. Just as well, her centuriel clerical constructional continuity shows that it is based on traditional values, attainments and creations of archetypal onto-spiritual precursors, thus the archetypal clerical constructional concept and program. Study of the typology and the development of the shape of Orthodox Church Port of Sremski Karlovci, unambiguously shows that spatial-constructional organization of the holy volume around the temple is in the causal connection with the so called hierarchical-eparchial degree of the clerical and

spiritual institution, but also with the execution of the ritual religious actions and of divine service and functions of the clerical and spiritual authority. Related to this, the religious ritual and divine service functions highly influence the disposition of the clerical constructional units within the defined holy volume. And finally, all of this clearly shows that the theophanic and hierophanic genius loci as an precursor, then the newly created value and specific clerical constructional whole, still is not an arbitrary structure and cannot be viewed as a result of an elemental creation. Thus, hierarchical-eparchial grading of the clerical and spiritual and national-clerical institutions highly influences the temporary gradualism and formulation of the institutionally typical structure and a clerical constructional form. In this way, the causal clerical institutional and clerical constructional forms make a very functional, organized and traditional spiritual-secular framework for the articulation of the centre of the divine service and the sacred place with all of its belonging elements of orthodox, orthopractic and orthoconstructional physical structures for stated and thus formed, rebuilt and graded clerical and spiritual institution and clerical constructional structure of the Orthodox Church port of Sremski Karlovci.

Keywords: *archiepiscopate of Srem (Karlovci); Metropolitanate of Karlovci; Orthodox Churchyard, holy and sacred space, archetypal concept and program*

М
V
д
D
је
Р
И

Зборник радова са научног скупа
ТРИ ВЕКА КАРЛОВАЧКЕ МИТРОПОЛИЈЕ 1713–2013

издавачи
Епархија сремска СПЦ
Одсек за историју Филозофског факултета Универзитета у Новом Саду
Мало историјско друштво – Нови Сад

за извршног издавача
др Драго Његован, председник Малог историјског друштва – Нови Сад

превод резимеа на енглески језик
јереј Јован Милановић

фотографије
Драган Асентић

графичко обликовање и ћерлом
Александар Козлица (АЛЕКСОВ, Нови Сад)

штампа
Алфа-Граф НС, Нови Сад

тираж
500

ISBN 978-86-87513-35-8 (МИД)

CIP - Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

271.222(497.113 Sremski Karlovci)"1713/2013"(082)

НАУЧНИ СКУП "Три века Карловачке митрополије 1713-2013"
(2013 ; Сремски Карловци)

Зборник радова са научног скупа "Три века Карловачке митрополије 1713-2013", Сремски Карловци, 1. новембар 2013. / приредили Дејан Микавица, Драго Његован ; [превод резимеа на енглески језик Јован Милановић]. - Сремски Карловци : Епархија сремска ; Нови Сад : Филозофски факултет, Одсек за историју : Мало историјско друштво, 2014 (Нови Сад : Алфаграф). - 798 стр. : илустр. ; 25 см

Тираж 300. - Напомене и библиографске референце уз текст. -
Резиме на енгл. језику уз сваки рад.

ISBN 978-86-87513-35-8
1. Микавица, Дејан [уредник]
а) Карловачка митрополија - 1713-2013
COBISS.SR-ID 292112903